

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
15 - 20. 9. 1992.**

НАУЧНИ
ОСТАНАК
СЕМАНТИКА
У КУЛТУРНОМ
ДАНУ

**ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ СИСТЕМ
СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА**

22 /2

теријуме за идентификовање јединица ове врсте и одвајање од других које те карактеристике немају: од прилога, везника, узвика и предлога.

Речце као лексичке јединице спадају у класу граматичких речи које немају денотате у изванјезичкој реалности, па им се функција и значење реализују у „стварности беседе“², у комуникацијском акту конкретне комуникацијске ситуације. Ове јединице које опслужују комуникацијску сферу језика сврставају се у ред језичких средстава која премошћују дихотомију језик – говор прилагођавајући елементе језичког система за функционисање у говору, као и враћајући јединице разних структурних нивоа из говора у систем језика. С друге стране, ове јединице и саме постају део тог система организујући по његовим правилима и своје значење и своју функцију. Иако су њихова значења и функције условљени првенствено језичком употребом, језичком реалношћу, знатан је утицај и фактора изванјезичке реалности. За речце то су фактори комуникацијског чина: учесници комуникације, ситуација и променљива својства предмета и појава.³ Фактори комуникацијског чина у први план истичу говорника и његов однос према осталим елементима комуникације, што у значење речца уноси прагматичке компоненте које одражавају ову сложену реалност. Зато што се проблеми у вези са лексичким значењем речца тичу прагматике, определила сам се за прагматички приступ који омогућава да се различите контекстуалне реализације значења речца идентификују као десигнати чије су компоненте значења одређене не само експлицитним садржајем исказа него и разним прагматичким импликацијама. Правилна интерпретација оваквих прагматичких значења, па и значења речца остварује се преко когнитивних модела чију „схему“, („радни цртеж“) интерпретатор (као говорник или слушалац) попуњава знањима, информацијама који су одређени циљевима комуникације и ситуацијом.⁴ Овакав приступ значењу проширује прагматички аспект и на друге елементе важне за правилно продуковање и поимање говора, а који се тичу знања учесника ситуације и начина организовања тог знања у моделе чиме се иначе бави когнитивна лингвистика.⁵ За когнитивни приступ лексичком значењу речца важне су *сипраинезијске процедуре*⁶ по којима се у анализи не издвајају нивои функционисања јединица (синтакса, семантика, прагматика), него се, без обзира на ниво, комплетно представљају информације које то значење одређују.

² Силверман К., 1986, 325-368.

³ Арутюнова Н.Д., 1988, 5-9.

⁴ Филлмор Ч., 1998, 52-92.

⁵ Исп. о когнитивном приступу језичким проблемима: ван Дейк, 1989; П - Г, 1988, 5 - 11; Лакофф Дж., 1988, 12-51; Филлмор Ч., 1988, 52-92.

⁶ Исп. ван Дейк, 1989, 16-19; П - Г, 1988, 5-11.

Анализа значења речца на корпусу из два наведена речника, уз одређене процедуре прагматичког и когнитивног приступа, показала је да ове лексичке јединице чине посебан иако хетероген систем обједињен пре свега истом функцијом и заједнички компонентама категоријалних значења. Оно што речце издваја од сличних врста речи, пре свега од прилога и везника јесте њихова функција. То је функција *модификације* нарочитог типа која се разликује од сличне функције код прилога. Речце функцију модификације реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицом коју модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни, уметнути или уводни делови. Објекат факултативне модификације може бити било који сегмент исказа или цео пропозицијски садржај исказа, што зависи од комуникацијског циља и ситуације. У основи функције модификације речца је или *оцена*, којом говорник показује свој однос, став према осталим елементима комуникације, или *логички односи* између сегмената исказа. Елементи односа, релације функцију модификације речца приближавају релационој функцији везника, али су разлике и на синтаксичком и на комуникацијском плану довољно индикативне да их не треба посебно доказивати. Функцију модификације речце доследно реализују без обзира на сопствено лексичко значење и лексичко значење јединица које модификују. Семантичко слагање са другим јединицама такође не утиче на промену њихове функције мада утиче на дистрибуцију и на реализацију њиховог значења. Оно се мења зависно не само од експлицитних сегмената које речце модификују, него и од имплицитних значењских компонената из *пресупозиције* која је увек значајна за откривање њиховог значења. Пресупозиција је неексплицитно знање о пропозицији које се изводи из „опште базе знања” (језичке и комуникацијске компетенције), а на основу кога сваки језички елемент, па и речце могу бити правилно интерпретиране и испуњене новим садржајем, новим компонентама значења, зависно од циља комуникације и говорне ситуације. Неке од тих компонената враћају се у општу базу знања и као когнитивне компоненте конституишу лексичко значење речца. Тако и речце уносе у лексички систем и у систем језика когнитивне компоненте и често као сигнали когнитивног језичког потенцијала носе информацију о скривеним значењима.

Лексички систем речца карактерише ограничени број јединица, као и код других граматичких врста речи, при чему границе између њих и сличних врста речи (прилога, везника, узвика и предлога) нису ни одређене ни оштре. Тако ће се међу речцама наћи велики број прилога, па и везника, а мањи број осталих наведених врста, које се према општим лексичким и граматичким особинама морају сврставати и међу речце, што их не искључује ни из система аутентичних врста речи. Ова двојака природа, нарочито евидентна код граматичких јединица, мора се на одговара-

јући начин представити и објаснити и у граматички и у лексички (лексикографички). Наведене граматичке врсте речи сличне су на плану значења, јер их повезују компоненте истих категоријалних значења. Широки дијапазон категоријалних значења и вишеаспектност конституисања омогућују да се ове јединице сретну и на синтаксичком плану, на плану функције, при чему нужно прелазе из једне врсте речи у другу.

Лексичко значење речца обједињују компоненте два типа категоријалних значења, на основу чега се издвајају две групе ових јединица. Једну групу организују компоненте категоријалног значења *модалности*, а другу компоненте категоријалног значења *логичких односа*.⁷ Речце са значењем модалности примарно реализују компоненте чију смисаону основу чини појам *оцене* у најширем смислу. Оне се код речца са значењем логичких *односа* реализују секундарно, јер их у други план потискују компоненте категоријалног значења односа које се јавља као надређено значење и заједну и за другу групу речца. Тако компоненте значења *оцене* и *односа* у конституисању лексичког значења речца играју улогу и интегралних и диференцијалних компонената. Као лексичке јединице речце опслужују сферу говорника и сферу садржаја исказа. Речце које у први план истичу говорника и указују на неки његов однос, или став реализују категоријално значење модалности. То је најчешће *однос говорника према садржају исказа* који се реализује у виду *комуникацијских компоненти* са значењем *коментара, истицања, појачавања, тврдње и одрицања*. Речце које указују на *однос говорника према адресату* реализују *прагматичке и илокуцијске компоненте* са значењем *експресивности, конвенционалности и емоционалности, давања информације и изражења информације*.

Речце које у први план стављају садржај исказа исказују различите *логичке (смисаоне) односе* између сегмената исказа реализујући *комуникацијске компоненте* информисања са значењем *узајамности и набрајања, сујројисављености, дојусности, оградивања (изузимања, издвајања) и проширивања и уошћивања*.

Тако смо речце према наведеним компонентама општих и појединачних значења поделили у 2 групе и 13 парадигми са значењима:

I модалности:

1. коментара: *украјко, уошћене, наводно, дословно, буквално, једносавно, просито, иривидно, наизглед, побожје, бајаји,*
2. истицања: *їа, (їа), а(а), и, їе, е(е), ама, ма, їа, бре, море, вали, їек, већ,*

⁷ Исп. Арутюнова Н.Д., 1988, 5-9, 245-251; Дымарскя И.Н., 1988, 58-78; Ляпон М.В., 1988, 78-83; Сесар Д., 1989, 39-48; Ристић С., 1990, 112-114, 122-132, 144-146.

3. појачавања: *сīварно, сиџурно, засиџурно, ѿсиџурно, свакако, заисīа, исīина, уисīину, доисīа, одисīа, несумњиво, бесумње, наравно, збиља, дабоџме, дакако, јачиīа; јамачно, зацело, моџуће, вероваīно, можда, ваљда; никако, ниїоиїно, какви,*

4. тврдње: *да, дабоџме, дакако, јачиīа,*

5. одрицања: *не, ни, ниїи, никако, ниїоиїно,*

6. експресивности: *ево, еїно, ено, на, (на), дѣ, дсла, (х)ајде, неки, немој (немојмо, немојїе),*

7. конвенционалности и емоционалности: *срећом, срећно, поздравље, забоџа, наоїако, збоџом, блаџо.*

8. тражења информације: *ли, зар, еда,*

П л о г и ч к и х о д н о с а :

9. узајамности и набрајања: *їако, наиме, дакле, елем, їакође(р), као; їамаи, баи, уїраво, заїраво; кдје, їрво, друџо, заїим, наїокон, наїзад, наїїосле, једном, наїослеїку,*

10. супротстављености: *уїркос, наїроїив, насуїроїи, међуїим, їак, неџо, иїїавише,*

11. допусности: *иначе, ионако, додуше, иїак, свеједно, макар, џдд, било, драџо,*

12. ограничавања (изузимања, издвајања): *само, бар, макар, скоро, џоїїово, искључиво, закључно; осим, сем, изузев, једино; їоџоїїову, їрвенсївено, особїїно, нарочїїно, изузеїно, їосебно, наїосе,*

13. проширивања и уопштавања: *чак, још, иїїавише; уоїиїїе, уџлавном, їреїїежно, све, сасвим, їоїїїуно.*

Груписање речце у парадигме према значењима показује да значење *давање информације* не реализује посебан десигнат, али се јавља као надређено значење чије се компоненте примарно реализују код речца скоро свих парадигми, изузев оних са значењем истицања, експресивности и емоционалности (2, 6. и 7. парадигма), код којих се ове компоненте реализују секундарно. Ове компоненте дају значењима речца илокуцијску снагу чији се елементи морају представити и у лексичкој структури речца.

Уопште сва значења речца имају у својој структури илокуцијске компоненте, па се речце јављају и као експоненти одређеног типа говорног чина. На основу контекстуалних значења речца у изабраном корпусу и на основу утврђених илокуцијских компоненти установљено је да се речце јављају као експоненти у сва три основна вида говорног чина: *информацијском, циљном и конвенционалном.*⁸

Општи преглед структуре лексичког значења речца показује да свако значење организује посебну парадигму у коју улазе речце које *примарно* реализују то значење. Преглед њихових *секундарних* значења показују мање или више сложене полисемичне структуре појединачних лексема. Грађа показује да речце и у реализацији полисемије не излазе из

⁸ Називи за типове говорних чинова узети су према речницима: Енциклопедијски речник, 1988 и Энциклопедический словарь, 1990.

оквира представљеног лексичког значења, што на лексикографском плану поједностављује обраду ових јединица нудећи типска решења чак и у најосетљивијем делу семантичке обраде, у дефинисању. Чини нам се, на основу прегледног материјала, да напред дат списак значења покрива углавном све контекстуалне реализације, што значи да би се свако значење могло узети као основни елемент дефиниције за идентификацију десигната, док би други елементи дефиниције указивали на појавне реализације значења и на специфичне граматичке реализације.

ЛИТЕРАТУРА

- Азнаурова Э. С., 1988. - Азнаурова Э. С., *Прагматика художественного слова*, Издательство „Фан“, Ташкент, 1988.
- Арутюнова Н.Д., 1988. - Арутюнова Н.Д., *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*, „Наука“, Москва, 1988.
- Белић А., 1958. - Белић А., *О језичкој природи и језичком развоју I*, Полит, Београд 1958, 66-76, 80-85.
- Богуславский И.М., 1989. - Богуславский И.М., *О некоторых типах семантического взаимодействия между словами со значением „достаточно“ и частицами*, Логический анализ языка, Проблемы интенциональных и прагматических контекстов, „Наука“, Москва, 1989, 197-215.
- БХЖ, 1958., - Брабец И. - Храсте М., - Живковић С., *Грамматика хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1958, 151-156.
- ван Дейк Т. А., 1989. - ван Дейк Т. А., *Язык. Познание. Коммуникация*, „Прогресс“, Москва, 1989.
- Дымарская И.Н., 1988. - Дымарская И.Н., *О связности текста, семантический и грамматический аспект*, Издательство Ереванского университета, Ереван, 1988.
- Добрева Е., 1990. - Добрева Е., *Проблеми на изјаждањето на текстот*, Държавно издательство „Народна Просвета“, София, 1990.
- Ивић М., 1978. - Ивић М., *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог XXXIV, Београд, 1978, 1-16.
- Ивић М., 1991. - Ивић М., *О одредбама категоризовања*, Јужнословенски филолог XLVII, Београд, 1991, 29-36.
- Лакофф Дж., 1988. - Лакофф Дж., *Мышление в зеркале классификаторов*, Новое в зарубежной лингвистике XXIII, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 12-51.
- Ляпон М.В., 1988. - Ляпон М.В., *Семантика реляционных единиц и их словарное толкование*, Словарные категории, Наука, Москва, 1988, 78-83.
- Маретић Т., 1931. - Маретић Т., *Грамматика и синтаксика хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1931, 483-519.

П - Г 1988. - Петров В.В. и Герасимов В.И., *На путу к когнитивной модели языка*, Новое в зарубежной лингвистике XXIII, когнитивные аспекты языка, „Прогресс”, Москва 1988, 5-11.

Приручна граматика 1979. - *Приручна граматика хрватског књижевног језика*, Школска књига, Загреб, 1979, 214-215.

Ристић С., 1990. - Ристић С., *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 9, Београд, 1990.

Сесар Д., 1989. - Сесар Д., *О категоризацији модалности у нормативним синтаксима*, Језик XXXVII, бр. 2, Загреб, 1989, 39-48.

Силверман К., 1986. - Силверман К., *Од знака до субјекта, крајња историја*, Трећи програм, Београд, 1986, 325-368.

Стевановић М., 1975. - Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1975, 383-385.

Стољарова Э.А., 1988. - Стољарова Э.А., *Лексико-семантичко поље оценки в разговорной речи*, Словарные категории, Наука, Москва 1988, 186-191.

Филлмор Ч., 1988. - Филлмор Ч., *Фрейми и семантика ъонимания*, Новое в зарубежной лингвистике XXIII, когнитивные аспекты языка, „Прогресс”, Москва 1988, 52-92.

Щур М.Г., 1988. - Щур М.Г., *Часици в ъолковех словарех русског языка*, Словарные категории, Наука, Москва 1988, 83-87.

ИЗВОРИ И РЕЧНИЦИ

Енциклопедијски речник, 1988. - *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Полит, Београд, 1988.

Энциклопедический словарь, 1990. - *Лингвистический энциклопедический словарь*, „Советская энциклопедия”, Москва, 1990.

Р. МС - *Речник српскохрватског књижевног језика IV-VI*, Матица српска, Нови Сад, 1971-1976.

Р. САНУ - *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I-XIV*, Српска академија наука, Београд, 1959-1989.